

SOVĚTSKÉ OBDOBÍ VÝVOJE TEORIE A PRAXE V OBLASTI FORMOVÁNÍ ZDRAVÍ DĚTÍ A MLÁDEŽE

Vjačeslav I. ŠACHNĚNKO

Abstrakt: *Tento příspěvek se zaměřuje na první kroky sovětské vlády v souvislosti se vznikem Ústřední pedologické vysoké školy v Moskvě (1921), která se stala proslulým centrem vědy o dítěti s vazbou na okresy a oblasti a zaměření rovněž na fyzický vývoj (tělesné cvičení) dítěte. Avšak v podmínkách mocenského boje J. Stalina a ustavení totalitního režimu se pedologie, která zkoumala životopisy rodičů dítěte (přičemž vůdce všech národů měl zločineckou minulost), dostala do nemilosti a byla „zrušena“ jakožto škodlivá usnesením výboru CC A-UCP (Ústředního výboru všesvazové komunistické strany bolševiků) nazvaným „O pedologickém zkruslování skutečnosti v systému lidových komisařů“, pedologové byli vystaveni represí a někteří byli zastřeleni. V podmínkách totalitního režimu se pak oblast fyzického vývoje (tělesného cvičení) zdraví dětí a dospívajících vyvíjela v rámci pedagogické činnosti A. S. Makarenka a V. O. Suchomlynského. Ta byla sice na jedné straně v mnohém přínosná, na druhé straně však totalitní režim a koloniální systém bránil zavedení těchto cenných pedagogických myšlenek do pracovní praxe ve školách. Po rozpadu Sovětského svazu se vzhledem ke zničené přírodě, rozsáhlým ekologicky znečištěným oblastem a přetrvávajícím důsledkům ve vědomí lidí ukázala nutnost hledat cesty a prostředky, jak ochránit a posílit novou vyrůstající generaci a připravit pro ni možnosti zdravého způsobu života, včetně využití dědictví proslulých domácích pedagogů.*

Klíčová slova: *pedologie, „zvláštní“ děti, zdraví, zdravý způsob života*

Úvod

Statistické údaje ukazují, že v době rozpadu SSSR byl počet obyvatel na Ukrajině 51,994 milionů, zatímco k 1. lednu 2008 dosahoval jen 46,372 milionů. Přirozený přírůstek obyvatelstva dosahoval -39,1 v roce 1991 a -290,2 tisíc v roce 2007. Střední délka života u žen se mezitím zkrátila z 74,18 let v období 1991-1992 na 74,06 let v období 2005-2006 a obdobně u mužů z 64,2 na 62,38 let. V tomtéž období se celkový počet zemřelých změnil z 669,9 tisíc v roce 1991 na 762,9 v roce 2007. Úmrtnost na choroby související se systémem krevního oběhu vzrostla z 349,6 tisíc na 580,6 tisíc

a v roce 1991 představovala 349,3 tisíc, zatímco v roce 2007 480,6 tisíc. Obdobně zemřelo 105,1 a 90,0 tisíc lidí v důsledku chorobného růstu včetně maligního nádoru, 6,4 a 10,6 tisíc (v roce 2004, z roku 2007 chybí údaje) v důsledku opilství. Během let 2001 až 2006 vzrostl nominální hrubý domácí produkt z 200490 mil. na 544153 mil., a obdobně vzrostly (celkové) mzdy z 67389 na 205120 mil., a celkový objem dávek z 23978 na 103092 mil. hřiven. Minimální mzda je přesto o 100 hřiven nižší než existenční minimum.

Přírůstek obyvatelstva se záporným znaménkem tedy na Ukrajině v letech 1991 až 2007 představoval přibližně 742%. Úmrtnost dosáhla 113,8%. Co se týče úmrtnosti v důsledku chorob souvisejících se systémem krevního oběhu a proliferací, jejichž hlavní příčinou je kouření, obezita, užívání alkoholu a další, v současnosti dosahuje 570,6 tisíc (486+90,0), což je 74,8 procent z celkového počtu úmrtí.

Zvažujeme-li, že zdraví člověka závisí na genofondu národa a dědičnosti z 18-20%, na sociálně – ekonomických a ekologických podmínkách z 18 -20%, na zdravotnickém systému z 8-9% a na životním stylu z 51- 53%, můžeme učinit závěr, že příčinou této demografické krize je nezdravý způsob života lidí počínaje školním věkem. Z přijetí tohoto východiska vyplynula nutnost provést analýzu kvality vzdělávání v bývalém SSSR a dědičtí učitelů naší země během posledního období – Makarenka a Suchomlynského, takže další krok, který nabízíme, je hledání cest a prostředků k potlačení nebo alespoň zmírnění demografické krize na Ukrajině na základě výsledků této analýzy.

Tento příspěvek vznikl v souladu s plánem Výzkumné rady na Charkovské národní univerzitě V. N. Karazina.

Cílem výzkumu je prostudovat a analyzovat články a pojednání výboru CC A-UCP (b) (Ústředního výboru všesvazové komunistické strany bolševiků) a CPSU, odkazu Makarenka a Suchomlynského v oblasti formování zdraví dětí a mladistvých, které mělo položit základy k jejich zdravému způsobu života.

Způsoby řešení problému

Období od konce 19. století do začátku 20. století bylo ve znamení rychlého průmyslového rozvoje, budovaly se velké továrny a výrobní provozy. Nerovnoměrně probíhající rozvoj a řada z něj vyplývajících střetů mezi dělnictvem a vlastníky kapitálu vyvolaly krizi, která zasáhla do všech oblastí života společnosti. M. D. Jarmačenko upozornil, že tradiční škola, kdy při výuce se používají převážně učebnice a uplatňuje scholastičnost a formalismus, jsou v rozporu s požadavky současného života. Vznikla krize školského systému a nejlepší mozky v oblasti pedagogiky v Evropě i USA z ní začaly usilovně hledat východisko. A ve složitých podmínkách toto hledání stále pokračovalo. Vědci a učitelé pozorně sledovali vývoj pedagogického myšlení na Západě. V Rusku vycházely překlady stěžejních prací E. Meymana, A. Laye, H. Kershenshteynera, H. Sharrelmana, F. Hansberha, B. Otta, D. Dyuiho a dalších pedagogů. Jejich myšlenky obohatily ruskou a ukrajinskou pedagogiku a měly kladný vliv na jejich další vývoj.

Vedle toho v ruském impériu probíhala sociální krize, která nakonec vedla k pádu carismu a rozpadu stávající státní struktury. Za těchto podmínek se ruské državy - Finsko, Polsko, pobaltské republiky, kavkazské státy a další snažily vymanit

z koloniálního a národního útisku. Ukrajina získala samostatnost. Všechny tyto země s výjimkou Finska však byly jedna po druhé postupně opět začleněny do nového koloniálního systému v rámci jednotného státního útvaru Sovětského svazu – nově vzniklého koloniálního státu, v němž vládl totalitní komunistický režim.

První desetiletí sovětské vlády umožnila zavádět v pedagogice demokratické změny. Ve škole se věnovala pozornost také otázkám zdravého vývoje dětí a žáci byli seznamováni se zásadami, které přispívají ke zlepšování zdraví.

Dekret výboru CC A-UCP (b) (Ústředního výboru všesvazové komunistické strany bolševiků) „O sportovním hnutí“ (1929) postavil tělesnou výchovu na úroveň státního zájmu. V roce 1930 byla ustavena Všesvazová rada pro tělesnou výchovu v rámci CEC (Ústředního výkonného výboru) SSSR, která iniciovala zavedení komplexního programu „Připraven k práci a obraně“ pro dospělé a v roce 1934 pak byl vytvořen program „Buď připraven k práci a obraně“ (pro děti a mladistvé). Od roku 1928 se konaly Všesvazové sportovní soutěže, navazovaly se mezinárodní kontakty v rámci sportování, vznikalo mnoho ústavů vyššího vzdělávání a středních škol technického zaměření, které vychovávaly odborníky v tělovýchově. Sportovci se aktivně účastnili Velké vlastenecké války. Od roku 1948 pak sovětský sport vstoupil na mezinárodní scénu a postupně se ve světě dostával mezi nejúspěšnější. Nicméně v téže době, kdy sovětské sportovci dosahovali vynikajících úspěchů, se míra sportovního nadšení mezi dětmi, dospívajícími a mladými lidmi nijak nezvyšovala, ba právě naopak. Jinak tomu ani nemohlo být, poněvadž v průběhu utváření totalitního režimu (policejné – vězeňský systém, hladovění, Stalinovy represe, horečné zbrojení a aspirace na vytvoření supervelmoci) se péče o zdravý vývoj dětí trvale dostávala do pozadí. Lidové školství, lékařství, ochrana životního prostředí, tělovýchova a sport se vyvíjely podle zásady „až co zbudne“. Nejrůznější stranické a státní dokumenty a rezoluce sice obsahovaly mnoho hesel typu „Zdraví lidu je bohatstvím státu“, ale těmi to také končilo. V popředí stály zájmy mocného státu, nikoli však zájmy jednotlivce a jeho zdraví.

Ve všeobecných školách carského Ruska se prováděly antropometrické výzkumy, jejichž součástí byla měření (fyzického) růstu, váhy, objemu hrudníku, vitální kapacity plic a některých kefalometrických údajů (měření rozměrů hlavy, její délky a šířky). Takto se provádělo měření obvodu hlavy chlapců a dívek ve věku 7,5 až 8,5 let a údaje byly analyzovány v souvislosti s jejich pokroky ve škole.

Výše uvedená měření se prováděla na začátku a na konci školního roku a s určitou rezervou se z nich vyvozovaly závěry ohledně úrovně inteligence žáků [30,167-177].

Další rozvoj praxe antropometrického měření vývoje a zdraví dětí probíhal po vzniku SSSR, zejména po založení Ústředního pedologického ústavu v Moskvě (1921), který se stal vědeckým střediskem vědních oborů zaměřených na děti.

Antropometrická měření zahrnovala následující typy měření a indexy: 1) výška v sedící a stojící poloze; 2) délka dolních končetin; 3) výška lebky a její horizontální obvod; 4) délka a šířka hlavy; 5) obvod hrudníku v klidovém stavu při vdechu a výdechu; 6) přední a zadní průměr hrudníku a jeho průměr po straně; 7) vitální kapacita plic; 8) svalová síla; 9) váha.

Tyto údaje se zapisovaly do individuálních antropometrických karet žáků. Podle nich se pak určovala indikace proporcnosti (index korelace délky těla k celkové délce

v centimetrech, závisající na věku dítěte). Do věku 12 let tento index přibližně dosahoval 53%, tedy stejné hodnoty jako u dospělého. Obvod hrudníku zdravého dítěte, který se rovná polovině jeho vzrůstu, je indikátorem normy zdraví a harmonicky se vyvíjejícího dítěte. Určení úrovně fyzického vývoje dítěte se provádělo srovnáním získaných údajů se stávajícími normami pro jednotlivé věkové skupiny. Úroveň inteligence se zjišťovala pomocí příslušných testů.

Pedologická měření se prováděla za účelem stanovení „norem“ a na druhé straně „zvláštních dětí“. Děti z první skupiny, „normální děti“, navštěvovaly běžnou všeobecnou školu. Označení „zvláštní děti“ se vztahovalo na děti s fyzickým postižením: děti invalidní, nevidomé, neslyšící, nedostatečně nadané, nervózní/úzkostlivé, problémové, bázlivé, váhavé, s neuropatickou a psychopatickou konstitucí. V této souvislosti viděli pedologové jako jeden z důvodů, proč vytvářet tyto zvláštní skupiny dětí, tehdejší sociálně-ekonomické podmínky: důsledky první světové a občanské války, devastace, chudoba, nedostatek hygieny, podvýživa v chudých rodinách, lidé bez domova atd. Do této kategorie patřily také výjimečně nadané děti se zvláštním duševním založením, mimořádnou pamětí a obecně zázračné děti [23,178-214].

Pedagogická měření se zaměřovala na zkoumání podmínek vývoje utvářených ve vzájemném působení obou faktorů – dědičnosti a životních podmínek. K tomu se využívaly následující údaje: 1) dědičnost dítěte (genealogické materiály – „tabulky předků“; 2) životní podmínky 3) vývojový proces samotného dítěte. Zároveň se zdůrazňovalo, že závěry ohledně dědičnosti a úrovně vývoje dítěte je nutno dělat velmi pozorně a uváženě [23,151-178].

Na těchto základech vytvořil Národní komisariát školství RSFSR výzkumné ústavy, oblastní a okresní pedagogické rady, které na bázi antropometrických měření klasifikovaly „normální“ děti a mnoho skupin dětí s různými odchylkami („zvláštní děti“), což vyžadovalo vytvoření velkého počtu speciálních tříd a škol pro tyto děti.

Toto vše mělo kladný vliv na rozvoj sovětských všeobecných škol. Vedle těchto pozitivních zkušeností se však v pracích pedologů vyskytovaly i nedostatky a chyby. Zřejmě jejich největším proviněním bylo, že jejich přístupy byly v rozporu s náhledy tehdejších vůdčích bolševických autorit.

1. Většina vědců a učitelů ve svých názorech a činnostech volně uváděla odkazy na buržoazní autority. Kromě toho se v pedagogickém tisku uváděly statistiky nákladů vynaložených na vzdělávání lidu. Pedagogická encyklopedie [23, 10-50] tak poskytla tyto údaje: náklady na lidové vzdělávání ze státního rozpočtu v roce 1918 činily 6,3%, v roce 1919 8%, v roce 1920 10,4%, 8% v roce 1921 a 4,2% v roce 1922. Tato čísla mohla vyvolat spekulace, že vedení v Moskvě věnuje menší péči vyrůstající generaci.
2. Pro zajištění podmínek ke studiu a výchově „zvláštních dětí“ s různými odchylkami ve vývoji bylo nezbytné otevřít velké množství různých škol a tříd; částky přidělované oblasti vzdělání se rok od roku zmenšovaly. Odklady rozhodnutí o této otázce vrhaly stín na CC A-UCP (b) (Ústřední výbor všesvazové komunistické strany bolševiků) a sovětskou vládu.
3. Existují důkazy o tom, že věc se týkala i Stalinových soukromých zájmů. Jak je dobře známo, pedologická měření vedle dalších parametrů zahrnovala také výzkum genealogie dítěte, což lidi vedlo ke studiu životopisů rodičů.

V té době se v SSSR formoval Stalinův kult. Přitom je všeobecně známo, že právě jeho genealogie nepatřila k ideálním. Ve skutečnosti nebyl ideálem věrnosti, poctivosti a slušnosti, tedy vlastností, které byly od nepaměti oceňovány ve venkovských oblastech Ruska. Kromě toho, aby naplnil stranickou pokladnu, podnikl J. Džugašvili (Stalin) zločinecký útok, kdy bylo uneseno plavidlo výběřčího [pozn. překl.: zřejmě daní nebo poplatků?, z originálu nelze přesně určit] a Stalinovi spolupachatelé byli zastřeleni [pozn. překl.: z originálu není jasné, kdo spolupachatele zastřelil]. Dále podle dokladů psychologa H.S. Kostjuka měl jeden ze Stalinových příbuzných horší výsledky testů [16, 22], což snižovalo autoritu „vůdce všech národů”. Nejlepším řešením v dané situaci tedy byla likvidace pedologie. Dne 14. července 1936 na Stalinův popud výbor CC A-UCP (b) (Ústřední výbor všesvazové komunistické strany bolševiků) přijal usnesení „O pedologickém překrucování/deformaci v systému Národních komisařů”, v němž byla pedologie podrobena vážné kritice. Byla nazvána nevědeckou teorií, ignorantstvím, a její princip zásadní podmíněnosti životního osudu dětí biologickými a sociálními faktory, vlivy dědičnosti a prostředí byl shledán v příkrém rozporu s marxismem a praxí budování socialismu. Tak došlo k tomu, že činnost pedologů byla označena za škodlivou. A při existující nezákonnosti v zemi v té době byla pedologie zlikvidována jako věda a desítky tisíc vědců a pedologů – praktiků byly vystaveny represí jako nepřátelské elementy, posíláni na Sibiř nebo dokonce zabíjeni.

Tak se stalo, že nechvalně známé usnesení CC A-UCP (b) (Ústředního výboru všesvazové komunistické strany bolševiků) „O pedologickém překrucování v systému národních komisařů” postihlo vývoj pedagogiky a školní praxe v naší zemi. Po několik desetiletí byly pedagogika, psychologie a škola zbaveny možnosti používat dotazníky, testy a různé další metody, jež by pomáhaly zjišťovat úroveň vývoje dětí, jejich fyzického a duševního zdraví, jelikož všechny sovětské děti si byly takřkajíc rovny. Byly si rovny, ne však stejné. Vždy existoval problém abnormalit, a zejména v naší době, kdy dokonce již v těle matky na vývoj dítěte negativně působily důsledky černobylské katastrofy, dopady provozu dalších atomových elektráren, znečištění životního prostředí produkcí zbytkových látek a domácího odpadu. A nemůže již být drženo v tajnosti, že každý rok se rodí mnoho dětí s anomáliemi. Jelikož však byly původní obor pedologie a další vědy tvrdě potlačeny, na základě školní praxe zavedené v naší zemi se vynořila autoritářská pedologie. Proto nevznikly žádné teoreticky ukotvené metody, jež by sloužily při vzdělávání a výchově dětí s odchylkami. A otázky měření úrovně fyzického vývoje a zdraví dětí byly zapomenuty.

V rámci totalitního režimu se otázkám tělesné výchovy, zdraví dětí a mládeže dostalo pozornosti a také pokroku v pedagogické činnosti a vědecké práci A. S. Makarenka, V. O. Suchomlynského a dalších vynikajících učitelů.

Novátorská činnost A. S. Makarenka vtiskla charakter vedení pracovní kolonie mladých delikventů a poté režimu pracovní komuny. Jedním z jeho úspěchů bylo vytvoření teorie a praxe výchovy a vzdělávání dětí bez domova v komunitě a s pomocí této komunity. Ve své „Pedagogické poemě” a “Vlajkách na věži” Makarenko ukázal význam tělovýchovy mezi dětmi a mladými lidmi, jednoty duševní, pracovní a morální výchovy. A. S. Makarenko pokládal tělesnou výchovu svých žáků za podmínku jejich přípravy na pracovní aktivitu.

A. S. Makarenko vypracoval a zavedl v kolonii a komunitě komplexní systém tělovýchovy, udržování a posilování zdraví žáků, který obsahoval následující prvky:

1. tvorbu nezbytných hygienických a zdraví prospívajících podmínek ve škole, v pracovním oboru i v každodenním životě. V kolonii i v komunitě byly jmenovány zdravotní komise, jejichž členům vysvětlil lékař hygienické a zdraví prospěšné podmínky a požadavky, které je třeba dodržovat. Ty pak byly dodržovány v rámci celé organizace, mezi žáky i učiteli, uvnitř budov i v okolním venkovním prostředí.

Zdravotní komise kontrolovala čistotu v místnostech, třídách, ložnicích, v jídelně, kuchyních, na chodbách, v bytech vyučujících/personálu, ve dvorech a skladech; kontrolovala tělesnou čistotu žáků, jejich očistu v lázních, výměnu prádla, provoz lázně. Každý den měl službu jeden z členů zdravotní komise. Ráno kontroloval, jak se žáci vykoukali, ustlali si postele, sklídili ze stolů, uklidili ložnice, zkontroloval stav oblečení, obuvi, punčoch/ponožek (zejména u mladších žáků), před snídaní, obědem a večeří čistotu rukou, před začátkem výuky čistotu a vyvětrání tříd a před spaním dohlížel na to, aby si žáci vyvětrali v ložnicích a umyli chodidla.[7,26-30]

2. Kultura a režim výživy.

3. V souladu s požadavky životního režimu na vědeckém základě, jeho přesnosti, soustavnosti, povinném dodržování pro každého [7, 36-39;12,131].

V praxi své výchovné práce A.S. Makarenko vyřešil otázky správného poměru mezi duševní a fyzickou prací. Analýzou jeho pedagogického odkazu se dovídáme, že fyzická práce žáků v zemědělství a chovu dobytka, v zemědělském družstvu kolonie trvala 6-7 hodin denně v létě a na jaře, 1-2 hodiny v zimě. A poměr mezi fyzickou a duševní prací byl 1:1 (2,5), během zkoušek pak 1:3 (3,5).

4. Úplná „sebe-obsluha” [2,249-250].

5. Systém pěstování tělesné kondice; hodiny tělesné výchovy [11,144], vojenský výcvik [9,176-177], každodenní pohyb za každého počasí, gymnastika, akrobacie, fotbal, volejbal, hokej, tenis, jízda (na koni?), lyžování a vodní sporty, gorodki (hra podobná kuželkám), seskoky padákem, turistika a další. [12,187-188].

6. Organizace aktivního trávení volného času žáků: divadelní aktivity, literatura, zpěv [9,262-272,271-272;11,180-184,266-268,275-277], šachové kroužky a hrani dámy, dechová kapela. [11,206;7,64-66].

7. Využívání přirozených faktorů (slunce, čerstvý vzduch, voda, teplo, chlad) při otužování. Gymnastika a fyzická práce na čerstvém vzduchu, sluneční a vzdušné lázně, polévání vodou při koupání vyvolávalo veselou náladu, dobrá nálada, elán, pracovní schopnost, to vše pozitivně působilo při upevňování zdraví.

8. Veselá nálada ve skupině, vytváří radost/spokojenost pro zítřejší den. [12,195-198,201].

I. P. Pavlov prokázal, že emoce mají v lidském životě velký význam. Zejména se to týká dětí. Z toho A. S. Makarenko vycházel, když formoval vzdělávání členů kolonie i komuny tak, aby skutečným stimulujícím prvkem jejich života byla radost/spokojenost zítřejšího dne. Vytvoření systému perspektivních linií v životě dítěte (blízká, střední, vzdálená perspektiva) činí jeho zítřejší život lepší než je ten dnešní [7,69-74]. To je také zajištěno dobrou, veselou náladou v komunitě

[7,75], trvale pozitivním naladěním, připraveností k činnosti, smyslem pro důstojnost a ochranu každého žáka ve skupině. A.S. Makarenko zdůrazňoval, že i ti nejslabší chlapci a děvčata ve věku 10-12 let se cítili v bezpečí [11,262; 7,77], a naopak když byla tato ochrana porušena, jak se stalo v případě Wandy Stadnytské, které někdo poslal urážlivé psaní, v němž stálo „Měli bychom se Wandy zeptat, co dělala předtím, než se dostala do kolonie, jak si vydělávala?“ [11,258], celá skupina se postavila na její ochranu [11,259-263]. Další podmínkou pak bylo, že trest používaný ve výchovném systému nepůsobí fyzické utrpení.

Kromě vzdělávání a pracovního vzdělávání pokládal A. S. Makarenko za svůj úkol také zlepšování zdraví svých žáků. Sem spadá příprava letních prázdninových táborů [11,319-324], výlety členů komunity na Krym, do Svjatogorsku, k břehům Dněpru. A počínaje rokem 1933 byly zavedeny prázdniny na 1 a půl měsíce, s cílem zlepšení zdraví členů komunity; téma organizace volného času. [10,31-32, 2, 254].

9. Důraz na estetické zařízení místností, výrobních dílen, tělocvičen, hřišť a dalších prostor, estetický prvek ve vztahu k výsledkům práce, k životu.
10. A. S. Makarenko věnoval velkou pozornost přípravě svých žáků na založení jejich budoucích rodin. Psal, že sexuální touhu nelze kultivovat správným způsobem, pokud by se zvažovala zvlášť, jinak než v souladu s celkovým vývojem jednotlivce. Zároveň nelze sexuální sféru chápat jako základ veškeré psychologie člověka a jako hlavní oblast ve výchově jednotlivce, poněvadž zaměří-li se učitelé při výchově na sexuální stránku osobnosti, nevychovejí tak dobrého občana [13, 404-405]. Kládl důraz na osobní příklad rodičů. Skutečná láska mezi otcem a matkou, jak napsal, spočívá v jejich vzájemné úctě, láskyplnosti a projevech něžnosti, které v jejich vztahu existují od prvního roku společného života; tak vzniká úcta k vážnému vztahu mezi mužem a ženou. Duchovní stránky lásky nelze nahlížet pouze jako odvozené z animální sexuální touhy. Skutečný vztah mezi budoucími manžely se ovšem nemůže utvořit, pokud chlapec nikdy nemiloval své rodiče, kamarády a soudruhy. [13, 405]. Členové komunity byli vedeni k vážnému a duševně založenému vztahu k druhému pohlaví, k chápání a ocenění krásy lidských citů [11,328-331; 8, 429-432]. Vážné chyby se však A. S. Makarenko dopustil v případě, kdy mu člen kolonie Čobit sdělil, že pokud s ním Natalja neodejde, spáchá sebevraždu. Vedoucí kolonie tomuto chlapci nevěnoval pozornost a sebevražďe nezabránil [9,357-359,363]. Je možno to považovat za trestuhodnou chybu učitele. O této události autor „Pedagogické poémy“ píše, že sebevraždu Čobita ostatní chlapci přijali zdrženlivě, poněvadž ho považovali určitým způsobem za podvodníka (zaostalého venkovana, chamtivce), pouze dívky plakaly [9,363]. Jediná Maria Kindrativna se jasně vyjádřila: „Vy v kolonii jste špatní! Váš druh je mrtvý a oni se smějí...“ [9,364] Tato epizoda je dobrým příkladem toho, jakou hodnotu měl tehdy lidský život. Jaká asi mohla být hodnota lidského života, když v zájmu ustavení sovětské moci a budování socialismu na Ukrajině bylo zabito asi 10 milionů lidí. Tato situace a výroky některých členů kolonie pomohly A. S. Makarenkovi, aby dospěl k vlastnímu závěru: došlo ke zlomu ve vývoji komunity, nastala krize. [9,364] Vynikající učitel naší země V. O. Suchomlynskiij přikládal velký význam vý-

chově zdravé generace. Důležité místo v jeho pedagogické činnosti zaujímaly otázky zdraví žáků, zejména mladších dětí. Vzhledem k výchově mladé generace jsou zejména významné následující oblasti činnosti Pavlovovy všeobecné školy:

1. Popularizace fyziologicko-hygienických znalostí mezi rodiči. Za účelem zapojení rodičů do cílevědomého a znalého formování zdraví jejich dětí byla založena škola pro rodiče. Navštěvovaly ji mladé, dosud bezdětné páry, rodiče dětí předškolního věku a rodiče žáků I. a II. třídy a III. a IV. třídy. Program školy zahrnoval diskuse o fyzickém a duševním vývoji dítěte od narození do věku sedmi let, o prevenci nemocí nervového systému, režimu práce a odpočinku, o úloze (vrozené) povahy při výchově, závislosti rozumového vývoje dítěte na jeho zdraví apod. [29,444-445]
2. Vytvoření zdravého přirozeného mikroklimatu ve škole.
Škola byla umístěna na kraji vesnice. Kolem školní budovy rostly různé druhy stromů: ořechy, třešně, meruňky, kaštiny, jedle, které vytvářejí specifické lesní mikroklima. Kromě toho se některé hodiny v nižších třídách vyučují venku. To vše přispívá k upevňování zdraví žáků. [25, 91-92; 194]
V blízkosti školy žáci založili velkou ovocnou zahradu, postavili skleník a vytýčili pozemky pro zkoumání, kde žáci z různých tříd plnili úkoly odpovídající jejich věku.
3. Jelikož výsledky vzdělávání žáků závisí na jejich fyzickém vývoji a zdravotním stavu, začali učitelé přípravu svých budoucích žáků „úvodem do (pěstování) zdraví“. Na tomto základě byl pro každé dítě stanoven individuální režim práce a volného času.
Úroveň fyzického vývoje dítěte, jeho zdraví, výsledky školního pokroku žáků, to vše bylo předmětem každodenní pozornosti učitele během celé školní docházky. [25, 193; 24, 126]. Učitelé, lékaři, členové výboru rodičů sledovali, kdy jsou děti unavené, rozsah jejich domácích úkolů. Otázky zdraví žáků se pravidelně probíraly na pedagogické školní radě.
4. Vyučování na vědeckém základě.
Mozek dítěte je nejcitlivějším a nejzranitelnějším orgánem [25, 193]. V. O. Suchomlynskiij byl přesvědčen, že rodiče to měli mít na zřeteli a vystavovat dítě zátěži velmi opatrně a rozvážně. Mozek nelze zatěžovat příliš složitými úkoly a přeměňovat proces učení v závody, poněvadž to může vést ke zhoršení zdraví, a to zejména na prvním stupni základní školy.
5. Pracovní režim. Střídání duševní práce a volna [25,194-196; 28, 48]. Střídání duševní práce s volným časem přispívá ke zdravému vývoji, dobré náladě a úspěchu ve škole. Z tohoto důvodu V. O. Suchomlynskiij navrhoval, aby žáci vstávali v 6 hodin ráno a poté, co si zacvičí, dělali domácí úkoly [25; 133]. V tuto dobu vypracování domácích úkolů zabere dvakrát méně času než po vyučování. Pokud je vyučování v první směně, mohou děti druhou část dne strávit na vzduchu [25; 134], kde si odpočinou a účastní se aktivní kreativní činnosti.
6. Aktivní trávení volného času, spánek na čerstvém vzduchu.
Po mnoha letech sledování a výzkumu mohl V. O. Suchomlynskiij učinit závěr, že 85% zaostávajících žáků jsou zpravidla děti se zdravotními problémy (nemocí kardiovaskulárního systému, dýchacího ústrojí, žaludku, střev atd.). Pomalé myš-

lení některých dětí, nezdravá, bledá pokožka, nechutenství, to vše je výsledkem dlouhého pobytu dětí uvnitř a jejich přetěžování učivem [25,125,131;28,94].

Správný režim práce a volného času je hlavní podmínkou zdraví dětí [25,133]. Pro co nejlepší zajištění jeho dodržování učitelé vyžadovali, aby žáci chodili včas spát a vstávali v 6 hodin ráno a zcela se tak zbavili únavy.

Děti spí při otevřené ventilaci okna a v létě na dvoře [28,103]. Na vesnici fytoncidy (rostlinné baktericidy) obilí a lučních rostlin hubí původce plicních chorob [25,135]. A pokud dítě takový vzduch dýchá celé léto, většinou se nenachladí.

Podzimní, jarní, zimní a letní prázdniny žáci tráví na čerstvém vzduchu na venkově: v lese, na stepi, v zelinářské zahradě a obecně v zahradě, chodí naboso, v šortkách a tričku, koupou se. To vše přispívá k otužování organismu [28, 94].

7. Důležitou součástí režimu práce a volna je tělovýchova. Ráno děti cvičí raní gymnastickou „hygienickou“ sestavu (rozcvičku). Během hodin tělocviku a dalšího cvičení [25,103-104] se věnuje velká pozornost cvikům, které podporují správné držení těla [27,140-141].

Jedním z prostředků zdravého fyzického vývoje dětí je podnikání pěších výletů. Proto byly v prvních 3 až 4 týdnech Suchomlynského „Školy radosti“ zařazeny 2-3 kilometrové vycházky a postupně budoucí žáci dokázali zvládnout i delší trasy (4-5 až 6 kilometrů).

V létě se žáci první a druhé třídy vydávali na jedno- a dvoudenní výlety do polí, lesů, k břehům Dněpru. Žáci vyšších tříd pak absolvovali delší výpravy [25,143, 29, 618-620].

8. Otužování.

Když V. O. Suchomlynskij shromáždil své žáky ve škole „pod širým nebem“, byl překvapen, že jsou všichni ve svátečním oblečení. Ale venkovské děti v tomto teplém počasí odedávna chodily boso, což přispívalo k jejich otužování a chránilo je před častým nachlazením. Dnes rodiče dětem vytvářejí co nejpříznivější podmínky; vedou je k tomu, aby se i v teplém počasí oblékaly zbytečně důkladně a tak zabraňují tomu, aby se děti otužily. To je také příčinou, proč se děti v zimě častěji nachladí.

Proto je třeba využívat prostředků k otužování organismu: v létě chodit naboso [28,110-111], třít se sněhem v zimě jsou možnosti propagované mezi žáky, zejména mezi mladšími žáky a rodiči. To přispívá k upevňování zdraví, zvyšuje odolnost vůči nachlazení.

Starší žáci pracují v zimě venku při mírném mrazu po dobu 10-12 dní [28, 106; 25, 134].

9. Podpora tělesné kultury a péče o vlastní fyzický vývoj.

Pedagogický sbor všeobecné školy Pavlyšska vytvořil soubor směrnic pro žáky, popularizující vlastní fyzický rozvoj a zlepšování zdraví [25, 137].

10. Fyzická práce je prostředkem tělesného vývoje dítěte a budování jeho zdraví. Fyzická práce je přitom natolik rozmanitá, že některé pracovní postupy lze přirovnat ke gymnastice. Proto by měl být u každého člověka pěstován návyk na fyzickou práci od dětského věku, samozřejmě při zvážení věku konkrétního dítěte a jeho zvláštností, schopností a sklonů [26,195; 25, 138].

11. Komplexní výživa.

Sledování fyzického vývoje a zdraví dětí ukazuje, že hlavní roli zde hraje kombinace duševní zátěže s fyzickou prací, aktivní trávení volného času a komplexní výživa [26, 193; 28,50-51,94,104-105;25,136-137] .

12. Emoční oblast žáků.

V. O. Suchomlinskij pokládal hudbu za prostředek emočního rozvoje dětí. Krása hudby dokáže měnit život prostřednictvím citů a současně tím také zlepšovat zdraví žáků.

13. Výchova se zaměřuje na rozvíjení citových schopností jako jsou: laskavost, ohleduplnost vůči přírodě, lidem (formování morální připravenosti k lásce, manželství, narození dětí a jejich výchově, k mateřství a otcovství) [26, 192], vzájemná pomoc, empatie vůči štěstí druhého i jeho zármutku; plnění povinností v dobré víře, což vylučuje škodolibost a další negativní rysy.

Prostředky k dosahování lepšího zdraví u dětí a mládeže jsou tedy v souhrnu

tyto:

- Šíření znalostí o fyziologii a duševní hygieně mezi rodiči, jejich příprava na promyšlené formování zdravého vývoje jejich dětí;
- tvorba zdravého přirozeného mikroklimatu školy, stejně jako hygienických i zdravích podporujících podmínek ve škole a pro celkový způsob života;
- sledování fyzického vývoje dětí, jejich zdravotního stavu na začátku a v průběhu školního roku, úrovně, kdy u nich nastává únava, a stanovení individuálního režimu intenzity duševní práce střídané s volnem;
- vědecky zdůvodněné pořadí vyučovacích hodin (jednotlivých předmětů), rozsah zátěže žáka, uvážlivé využívání výuky se zvýšenou intenzitou;
- střídání duševní činnosti a volného času;
- aktivní odpočinek, spánek ve venkovním prostředí, což přispívá k úplné regeneraci fyzických a rozumových schopností žáka;
- tělesná kultura, otužování;
- fyzická práce venku;
- komplexní výživa;
- emoční sféra a kultivace citových schopností žáků;
- pozitivní naladění ve skupině, vytváření „radosti zítřka”.

Optimální kombinace těchto faktorů přispívá k výchově fyzicky zdravé gene-

race.

Závěry

V pedagogice, kterou v průběhu jejího vývoje jako vědního oboru studovali studenti pedagogických škol a univerzit SSSR (dnes jsou to pedagogické fakulty, pedagogické a státní univerzity), klasikové pedagogiky v naší zemi teoreticky prokázali a v praxi vyzkoušeli ve školách a dalších vzdělávacích organizacích na Ukrajině systém náhledů na problematiku zdraví žáků, jeho udržování a zlepšování. Avšak státní byrokratická škola Sovětského svazu, jakožto součást totalitního a koloniálního režimu, fungovala jako poslušné kolečko v soukolí mašinerie, která sloužila vládnoucímu společenskému řádu. Hlavním cílem vědy tedy nebylo podporovat a zlepšovat zdraví lidu, ale formovat v něm komunistické vědomí a věrnost socialistické společnosti. Tento přístup

k problematice výchovy nových generací a zdraví dětí a mládeže zůstal nezměněn až do roku 1984, kdy byla otázka zdraví dětské populace formulována v dokumentech CPSU s názvem „O reformě ve všeobecných a odborných školách“ [22,195]. Tento dokument však byl připraven v intencích ideologie totalitního režimu, kdy problematika zdraví stejně jako další otázky reformy školství zůstaly jako obvykle jen hesly na papíře. Jak je všeobecně známo, socialistický systém, který zdůrazňoval svou jedinečnost a převahu ve světě a zároveň se od světa izoloval, byl zároveň totalitním režimem, který bránil skutečnému vývoji společnosti, což zahrnovalo i vývoj vědeckých náhledů na národní zdraví a jejich uvádění do praxe.

Nový podnět ve smyslu zhodnocení a přezkoumání pedagogického odkazu našich i zahraničních učitelů, pokud jde o jejich příspěvek v procesu vývoje teorie a praxe zachování, posilování, formování a regenerování zdraví dětí, mládeže a žáků ve všeobecných školách na Ukrajině, tento nový podnět se objevil po rozpadu Sovětského svazu.

Celkově lze historii utváření myšlenek o formování zdraví a přípravě na udržení zdravého způsobu života žáků ve výchovných/vzdělávacích institucích Ukrajiny rozdělit do 4 období.

V počátcích prvního období se z prehistorie vynořily rodiny, úloha učitelů a školy, a jeho koncem je začátek vývoje kapitalismu v Evropě; druhé, kapitalistické období, které začalo ve 20. století, skončilo říjnovou revolucí.

Třetí období je nazýváno sovětskou érou vývoje

Je charakterizováno myšlenkou výchovy k hygieně, kterou mezi lékaři propagoval I. Mil'man na začátku 20. století [15]. Ve dvacátých letech 19. století publikoval vzdělávací programy a učebnice zaměřené na formování zdraví žáků na základě individuální sociální zdravotní péče.

A. S. Makarenko dosáhl mnohem větších úspěchů v praxi výchovy mladistvých delikventů. Do organizace každodenního života žáků A. S. Makarenko zavedl myšlenky formování jejich zdraví a průpravy na zdravý způsob života. V té době se však vyspělé demokratické myšlenky a jejich praktická realizace dostaly do rozporu s policejně-koloniálním systémem totalitního režimu; A. S. Makarenko byl zavržen a otázky zdraví dětí a mládeže zůstaly na dlouhou dobu opomenuty.

Myšlenky, které propagovaly přípravu žáků na výchovu v souladu se zdravým vývojem, měly podporu v poválečném období, zejména počátkem padesátých let 20. století. K uvádění těchto myšlenek do praxe významně přispěl V. O. Suchomlinskij. V sedmdesátých a osmdesátých letech pak narůstal počet výzkumů zaměřených na otázky výchovy a vzdělávání v souladu se zdravým vývojem člověka; tyto studie reagovaly na požadavky duševní hygieny, tj. takové organizace vzdělávacího a výchovného procesu, která zároveň prospívá zdravému vývoji. Avšak v sovětské a zvláště ukrajinské pedagogice už k žádnému dalšímu pokroku nedošlo. Problematika zdraví žáků přestala být pokládána za naléhavou a jak již bylo zmíněno, socialistický systém bránil svobodnému vývoji koncepcí a řešení v otázkách zdraví lidu a jejich zavádění do systému práce ve školách.

Poprvé zazněla otázka po zdraví národa včetně zdraví dětí a mládeže po katastro-

ře v černobylské atomové elektrárně. Komunistická vláda však k problému a významu národního zdraví zachovávala mlčení.

Po rozpadu SSSR Ukrajina převzala zničenou přírodu, znečištěné životní prostředí a vědomí národa hluboce zasažené minulou totalitní érou. Za takových podmínek se stalo životní nutností hledat cesty a prostředky k záchraně a posilování zdraví nové vyrůstající generace, její přípravě na zdravý způsob života, zahrnující také národní dědictví a odkaz vynikajících učitelů naší země.

Začátek tohoto nového čtvrtého období vidíme v roce 1991, v nezávislé Ukrajině.

Literatura

- МАКАРЕНКО А. С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. (Some conclusions from my pedagogical experience) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С 209-230.
- МАКАРЕНКО А. С. Діти в країні соціалізму (Children in the country of socialism) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 7. – К.: Рад. шк., 1955. – С 250-255.
- МАКАРЕНКО А. С. Доповідь у педагогічному училищі (Report in the pedagogical college) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 7. – К.: Рад. шк., 1955. – С 238-250.
- МАКАРЕНКО А. С. Комуністичне виховання і поведінка. (Communist upbringing and behavior) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 398-410.
- МАКАРЕНКО А. С. Марш 30 року. (The march of the year 1930) Повість. // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 2. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 7-137.
- МАКАРЕНКО А. С. Методика виховної роботи. (Educational work methodology) – К.: Рад. шк., 1990. – 336 с.
- МАКАРЕНКО А. С. Методика організації виховного процесу. (Methodology of the educational process organization) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 9-93.
- МАКАРЕНКО А. С. На все життя (For the rest of life) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т.3. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 429-432.
- МАКАРЕНКО А. С. Педагогічна поема (Pedagogical poem) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 1. – К.: Рад. шк., 1953. – С. 11-618.
- МАКАРЕНКО А. С. Подія в поході (An event during the hike) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 7. – К.: Рад. шк., 1955. – С. 31-35.
- МАКАРЕНКО А. С. Прапори на баштах. Повість в 3 частинах. (Flags on the towers. A story in 3 chapters) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 3. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 7-425.
- МАКАРЕНКО А. С. Проблеми шкільного радянського виховання. (The problems of upbringing in soviet schools) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 5. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 95-205.
- МАКАРЕНКО А. С. Статеве виховання (Sexual education) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 4. – К.: Рад. шк., 1954. – С. 398-407.

- МАКАРЕНКО А. С. ФД – 1. Повість.(FD-1. A story) // А.С.Макаренко. Твори в семи томах. Т. 2. – К.: Рад. шк., 1953. – С. 141-285.
- МИЛЬМАН И. И. Гигиеническое воспитание и обучение в начальных классах восьмилетней школы (Hygienic upbringing and teaching in primary classes of the 8-yaers' school): Пособие для учителей I-IV классов. – 3-е изд., испр., доп. – М.: Учпедгиз, 1961. – 270 с.
- НИКОЛЕНКО Д. Ф. Педологія; питання теорії і практики (Pedology; issues of theory and practice) // Рад.освіта, – за 24.05.1988.
- НИКОЛЕНКО Д. Ф. Без педології не обійтись. (One cannot do without pedology) // Освіта. – 18.01.1991. – С. 22
- О педологических извращениях в системе Наркомпроссов. Постановление ЦК ВКП(б) от 4 июля 1936 г. Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании (Of pedological twisting in the system of National Commissars. A resolution of the CC A-UCP (b) of the 4th of June 1936. Decrees of the A-UCP (b) and orders of the Soviet government on people's education) // Сб.докум. за 1917-1947 гг., вып. 1, – М.-Л.: АПН РСФСР, 1947. – С. 190-193.
- ПАВЛОВ И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности животных. (Twenty years' experience in objective study of the animals higher nervous system activity) Избр. труды. под общ. ред. проф. М.А.Усневича. – М.: Учпедгиз МП РСФСР,1954. – С. 193-331.
- ПАВЛОВ И. П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. (Lectures on the cerebral hemisphere activity) – Там же, – С. .364-415.
- Педагогіка (Pedagogy): Підручн. для пед. ін-тів та ун-тів / За ред. Ярмаченка М.Д. – К.: Вищ. шк., 1986. – 544 с.
- О реформе общеобразовательной и профессиональной школы: (About the reform of comprehensive and professional school) Сб. докум. и матер. – М.: Политиздат 1984. – С. 49.
- Педагогическая энциклопедия. (Pedagogical encyclopedia) Под. Ред. А.Г. Калашникова. При участии М.С.Эпштейна. Т. 111. – М.; Работник просвещения, 1927.
- Практика педологических измерений и основные стандарты. Педагогическая энциклопедия. (The practice of pedological measurements and principal standards. Pedagogical encyclopedia) Под ред. А.Г.Калашникова. При участии М.С.Эпштейна, Т. 1. – М.: Работник просвещения, 1927. – С. 177-214.
- СУХОМЛИНСЬКИЙ В. О. Павльська середня школа,розд. 3 (Comprehensive school of Pavlysk. Section 3) // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 125-144.
- СУХОМЛИНСЬКИЙ В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості (Problems of the comprehensive personality development) // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 192-196.
- СУХОМЛИНСЬКИЙ В. О. Розмова з молодим директором школи (A discussion with a young school headmaster) // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 442-444.

- СУХОМЛИНСЬКИЙ В. О. Серце віддаю дітям (I give my heart to children) // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 3. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 48-53, 94, 103-111.
- СУХОМЛИНСЬКИЙ В. О. Сто порад учителям (100 guidelines for a teacher) // В.О. Сухомлинський. Вибр. тв. в п'яти томах. Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 417-654.
- Физическое развитие детей в связи с гигиеной. (Children's physical development in respect to the hygiene) Сост. докт. медицины В.Е.Игнатьев. – М.: Книгоиздательство «Польза» (Год издания не указан). – 208 с.: ил.

SOVIET PERIOD OF DEVELOPMENT OF THEORY AND PRACTICE IN CHILDREN'S AND TEENAGERS' HEALTH FORMATION

Abstract: In the article the progress of the first steps of the Soviet authority concerning the creation of the Central Pedological high school in Moscow (1921) is elucidated, which became the famous centre of the science of children with its regional and district links and development of physical movement. However, in terms of Y. Stalin's struggle for power, formation of the totalitarian regime, Pedology examining the parents' biography (but the leader of all nations had a criminal past), Pedology was liquidated by the resolution of CC A-UCP (the Central Committee of All-Union Communist Party of Bolsheviks) "About Pedological Misrepresentation in the System of People's Commissars" as harmful, pedologists were subject to repression or were shot. In terms of the totalitarian regime the matter of the physical training and children's and teenagers' health developed in the pedagogical activity of A. S. Makarenko and V. O. Suchomlynskyi. However, on the one hand there are many pedagogical acquisition and on the other hand, the totalitarian regime and colonial system hindered the implementation of these ideas in practice of the school work. After the breakup of the Soviet Union in terms of the destroyed nature, environmentally polluted territory and awareness of people appeared the necessity of seeking ways and means of saving and strengthening the rising generation, preparing it for the healthy life-style including the usage of famous domestic teachers' heritage.

Keywords: pedology, "exclusive" children, health, healthy life-style